

לשוננו לעם

עורך: משה פלורנטין

מתוך

כרך ס, תשע"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

דרכו של דוד ילין בחידושי המילים

פתיחה

דוד ילין, יליד ירושלים (1864–1941), היה מן המשכילים המתונים¹ שבירושלים ומן המנהיגים החשובים ביישוב בסוף המאה התשע-עשרה ובשליש הראשון של המאה העשרים. פעילותו התפרסה על פני תחומים רבים; אחד המרכזיים שבהם הוא תחיית הלשון, שהייתה קרובה במיוחד ללבו. ילין פעל בחברת שפה ברורה ובוועד הלשון, עסק בחידושי מילים וחיבר מילון שימושי ראשון בסוגו יחד עם יהודה גרזובסקי (גור).² הוא הרבה לכתוב בעברית בעיתוני ארץ ישראל ותרגם להחייאת השפה במערכת החינוך לגוניה – בדיבור, בהוראה, בחיבור ספרים, בתרגום מחזות ובהשרשת ההגייה הספרדית. ילין שקד ללא לאות על חינוכו של דור עברי חדש. הוא היה ממקימי גן הילדים העברי הראשון בירושלים (1903) ומן המורים שעבדו בבתי הספר של "עזרה" וקידמו את מעמדה של העברית. במלחמת השפות (1913) הצטרף לאחר היסוסים רבים ללוחמים למען העברית, ומשהוקם בית המדרש למורים העברי – מיד אחר כך – עמד בראשו כמעט עד סוף חייו. לצד פעילותו החינוכית המגוונת היה ילין מן היוזמים והעושים במוסדות התרבות שבהם פעלו המשכילים בירושלים, דוגמת אגודת בני ברית, החברה

* יסוד המאמר בפרק על תרומתו של דוד ילין לתחיית העברית מתוך עבודת הדוקטור שלי, שנכתבה בהנחיית פרופ' מרגלית שילה (מייטליס, תשס"ט). תודה רבה לפרופ' שילה, לד"ר גבריאל בירנבאום ולד"ר אורלי אלבק על הערותיהם המחכימות על הדברים המובאים כאן.

1. המשכילים המתונים היו קשורים חברתית וציבורית ליישוב הישן, ורבים מהם אף צמחו בתוכו. בניגוד למשכילים הרדיקלים יחסם לדת ולמסורת היהודית לא היה שלילי. להפך, הם שאפו להכיל בתוך עולמם הדתי יסודות משכיליים ומודרניים ופעלו להחדרת מגמות יצרניות ליישוב. רבים מהם היו מורים שלימדו בבתי הספר הפילנתרופיים בירושלים ופעלו במסגרת אגודת בני ברית.
2. גרזובסקי (1862–1950), יליד מינסק, היה מורה ומחנך, בלשן, מילונאי וסופר. בשנת 1887 עלה לארץ ישראל. על המילון ר' מירקין, תשס"ח, עמ' 198–204; מייטליס, תשס"ט, עמ' 118–120.

לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה ובית המדרש לספרים אברבנאל, שהיה יסוד לספרייה הלאומית.

גם בעשייתו הפוליטית פעל ילין למען מעמדה של העברית, ואת מחקריו, שהתמקדו בלשון, במקרא ובשירת ימי הביניים, כתב לרוב מתוך התכוונות מעשית להנחלת הלשון העברית והתרבות העברית לציבור התלמידים והמורים. ניתן אפוא לומר שלא היה תחום מתחומי העברית שילין לא הטביע בו את חותמו. במאמר זה אבקש לאפיין את תרומתו של ילין לוועד הלשון ובעיקר למפעל חידוש המילים. אבחן את פועלו בין שתי נטיותיו המנוגדות: השמרנות והדבקות בשפת המקרא, המדרש והתלמוד מצד אחד וההכרה בקדמה בת הזמן ובהשפעתה הבלתי-נמנעת על התפתחות השפה מצד אחר. אראה שילין הושפע מחותנו ורעו הרב יחיאל מיכל פינס,³ שהיה ממחי השפה העברית ואחד האבות הבולטים של הרעיון הדתי-לאומי. עוד אבקש לטעון כי הירתמותו של ילין למפעל החייאת השפה, כמו הירתמותם של משכילים מתונים אחרים, הכשירה את דעת הקהל לקליטת רעיונותיו הנועזים של אליעזר בן-יהודה, אך גם הובילה את ועד הלשון להחלטות מתונות ששמרו על אופייה של העברית.

הצורך בחידוש מילים

כשהחל תהליך החייאת השפה הורגש ביותר חסרונם של מילים ושל מונחים, בעיקר מתחום חיי היום-יום וההוראה. העברית בראשית תחייתה, שהייתה "חיה לחצאים",⁴ ניזונה בעיקר מן השפה הכתובה, גם זו שהתפתחה בתקופת ההשכלה; אך כדי שתהפוך לשפה חיה ממש היה צורך להוסיף ולחדש מילים. ועד

3. פינס (1843–1913) הגיע לארץ ישראל בשנת 1878 כנציג קרן מזכרת משה ויהודית, שחוקמה כדי לחיטיב את מצבם החומרי של יהודי הארץ. פינס ומשפחתו יצרו קשרים עם משכילי העיר, בני היישוב הישן, ובכלל זה עם יהושע ילין, אביו של דוד. מאוחר יותר חבר פינס גם לבני היישוב החדש שזה מקרוב באו. הוא מונה למזכיר ועד חובבי ציון ולמפקח על המושבות ואף היה חבר בוועד הפועל של חובבי ציון ובאגודת בני משה. דרכו הייתה פתלתלה וסוערת, כיוון שבסופו של דבר לא מצא בסיס מוצק לעמדותיו לא ביישוב הישן ולא ביישוב החדש. בעקבות סכסוך עם אחד העם, שהתפתח למלחמת תרבות (1894–1896), חזר פינס לירושלים והשתלב במוסדות היישוב הישן. עם זאת המשיך בפועל במוסדות החינוך של חברת "עזרה" ובפעילות תרבותית בספרייה הלאומית ובמפעל תחיית השפה העברית. ר' עוד שלמון, תשמי"ג; שלמון, תשס"ג; בתי-יהודה רפאל, תשלי"ב; קרסל, תש"ו. על הקשרים האמיצים בין פינס לילין ר' מייטליס, תשס"ט, במקומות רבים.

4. ד' ילין, "חתקדמות תחיית העברית", הרצאה בכתב יד, תרס"ו (אצ"מ [הארכיון הצינוני חמרכז], A153/82/1).

הלשון בגלגולו הראשון כוועד הספרות של חברת שפה ברורה⁵ נטל על עצמו לחדש מילים ומונחים, אך פעילותו דעכה ואת מקומו תפסו יחידים. רבים מהם שזרו את חידושי הלשון שלהם במאמרים ובספרים שכתבו וקיימו דיונים ערים על דרך חידושי המילים מעל דפי העיתונים. דרכם של מחדשי המילים לא הייתה סוגה בשושנים. הופנו אליהם ביקורות קשות מבית ומחוץ, ופעמים שאף הושמו ללעג. דוגמה לכך יכול לשמש הפולמוס שהתנהל בעיתון "החבצלת" על המילים שחידש ילין בתרגומו לספר *The Vicar of Wakefield* מאת אוליבר גולדסמית'.⁶ עיקר הביקורת כוונה נגד חידושי המילים; הם נתפסו מיותרים, מוטעים, מנוגדים לרוחה של השפה ובעיקר לא מובנים, ולדברי המבקרים ילין לא טרח בדרך כלל לפרש את חידושי. "האזרח", מבקר אלמוני שהציג עצמו כמי שמעריך את כישוריו של ילין, שהוא "אחד מיודעי שפת עבר על בוריה ורודה במכמני הלשון", לא הצליח להבין מה ראה ילין "להכניס תבן כזה בשפתנו הקדושה? האם חסרי מילים הם התלמוד והמדרשים, אשר נוכל להשתמש בהן לעת הצורך ולבטא בהן גם את המושגים היותר דקים עד כי נצטרך לחדש ולברוא בריאות משונות שאינן מתאימות כלל אל רוח שפתנו?" ילין הגיב על הדברים והוכיח כי מקורן של רוב המילים החדשות הוא בתלמוד ובמדרשים, אך הפולמוס המשיך להתנהל מעל דפי "החבצלת" ובמקומות אחרים.⁷

עם חידוש פעולתו בתרס"ג ביקש ועד הלשון להפוך לגוף המרכזי והמוסמך לחידוש מילים. ואכן ברבות הימים הפך הוועד לגוף המכוון החשוב ביותר בתחום זה – נוסף לעיסוקו בנושאים אחרים כגון קביעת ההגייה והכתיב, בירור שאלות דקדוקיות ותיקון שיבושי לשון שכיחים. אף שנשמעו פה ושם גילויי תמיכה והערכה לעבודת הוועד, רבים מסופרי הגולה כינו את מעשיו "פבריקה של מילים" ורמזו בכך לייצורן ההמוני וחסר האחריות של מילים חדשות. עיקר טענתם הייתה שהוועד מתיימר להרחיב את השפה ותחת זאת מחריב אותה: חידושי המילים נעשים בפזיזות, במלאכותיות, בחוסר טעם, בחוסר מקצועיות ובדרך

5. חברת שפה ברורה חוקמה בחודש אלול תרמ"ט (ספטמבר 1889). ילין הצטרף לוועד הספרות שלה, שחיה הזרוע המבצעת של החברה והגרעין הראשון לוועד הלשון. תפקיד הוועד היה לחדפס ולחפץ מילים עבריות חדשות או בלתי מוכרות לצורך חיי יום-יום ולחוציא לאור ספרי קריאה ולימוד. ר' לקט תעודות, תש"ל, עמ' 21, ור' בהרחבה לנג, תשנ"ג; אפרתי, תשס"ד, עמ' 7–16.
6. חתרגום לעברית: חמוכיח מוקפילד, ורשה תרנ"ז. על תרגומו זה של חספר ר' גם לחלף.
7. סיוון, תשמ"א. ר' גם א"ש יחזקאל יחודה, "סופרי החבצלת ובלשניה", הצבי, ו' באלול תרנ"ז; כ"ט באלול תרנ"ז; י"ב בתשרי תרנ"ח; י"ז במרחשוון תרנ"ח; ה' בכסלו תרנ"ח.

המנוגדת לרוח השפה.⁸ חברי הוועד לא שתקו אלא ענו למבקריהם, כדבריו של ילין שכתבו לרגל מלאות חמישים שנה לוועד הלשון:

קל מאד לכם אתם הסופרים היושבים בחוץ-לארץ להסתפק במה שיש כבר בלשון. אתם לא קבלתם עליכם את חובת הדבור העברי. כל עניינכם עם הלשון הוא רק ענין שבכתב, כתיבת ספרים ומאמרים, ושירים וספורים. אתם מיפים דבריכם מהתנך ומתקשטים בנוצות זרות. ואלה מכם הכותבים פרוזה אינם מרגישים במחסור בלשון, ראשונה מפני שאינכם מדברים על הריאליה של הדברים שבחיים, הנכם כותבים ספורים ומאמרים וכל מיני דברים אחרים, שנית: אם במקרה חסרה לאחד מכם איזו מלה, אתם מחסירים את כל המאמר שהיתה צריכה לבוא בה. וכן הדבר במי שמתרגם משפה זרה לעברית אשר לו בודאי חסרות מלים שונות. הוא מוותר על כל המשפט, ומי ילך וישוה את דברי המתרגם למקור ויוכח כי חסרים אילו משפטים בספר שלם. אבל אנחנו בני ארץ ישראל הרוצים להחיות את לשוננו בפינו ובפי ילדינו, אנחנו מכרחים להמציא את כל החסר לנו.⁹

ובנימה הומוריסטית יותר אמר בבמה אחרת:

נקל היה להם לסופרי הגולה לטובים שבהם, להסתפק במה שיש כבר בלשון, ולא להרגיש את הנחיצות של היצירה החדשה. מאמריהם ושיריהם לא באו עליהם בטרונא ובתביעות, ואם חסרה להם לפעמים מילה מביעה איזה משג מפשט, הן נמצאו להם כל אוצרות הציויליזציון והקנסטיטוציון והריפרמציון והארגנזציון וגם הטרנספירציון והזלבסט-אמנציפיון, ורב להם. אך היכלו להרגיש בצערו של האב, שתיוקו עומד ושואלהו: אבא, איך אומרים "לקשיין"?¹⁰

8. ר' למשל ש' ברנפלד, "ימניחי הלשון", הצפירה, א' בניסן תרע"ב; "על הרחבת השפה", שם, ט"ו בסיוון תרע"ב; "יז בסיוון תרע"ב; י' פכמן, "חפרוזה העברית: טהרת הלשון", שפתנו א (תר"ע), עמ' 110–113, ועוד רבים (הדוגמאות שצינו הובאו בלקט תעודות, תש"ל, עמ' 134–138, 145–148, 155–156).

9. ילין, ת"ש, עמ' 273.

10. ילין, תרע"ד, עמ' 69. ילין, כמו רבים אחרים ממחיי השפה, הציג בהזדמנויות שונות את מצוקת יושבי הארץ שרצו לדבר עברית והתקשו בכך. עוד על מצוקתו של האב נוכח שאלות ילדיו שלא ידע להשיב עליהן: "יוחאב המסכן אינו יודע מה לענות. והן אתם יודעים כמה קשה לילדים לשמע את התשובה 'איני יודע' מפי אבא שהוא בעיניהם יודע הכל" (מדברי ילין בהרצאה על תחיית הלשון העברית ועל ועד הלשון ששודרה ברדיו [התאריך אינו ידוע]; אצ"מ, A153/82/1).

ועד הלשון נדרש אפוא לחדש מילים, ואכן הוא הרבה לעסוק בנושא זה והפך, כדברי ילין, ל"יתל שאליו פיות המדברים עברית פונים, יחידים ומוסדות גני ילדים ובתי ספר תיכוניים שואלים כבר את הוראתו, וכל אשר יוסיף בעבודתו, כן ירבו הפונים אליו לפתור להם ספקותיהם ולמלא להם את החסר להם בתור שפה מדברת ומספיקה לכל צרכי החיים".¹¹

גישות שונות לחידושי המילים

שתי השקפות יסוד הנחו את ועד הלשון בפעולתו. האחת "היסטוריסטית" כהגדרתו של בן-אשר, חדשנית, והשנייה "טראדיציונליסטית", שמרנית.¹² ההשקפה הראשונה, שבראש תומכיה עמד בן-יהודה, דגלה בשילוב של התפתחות היסטורית חופשית של הלשון מצד אחד והתערבות מלאכותית בה מצד אחר, ואילו ההשקפה השנייה, שילין היה מראשי דובריה, הדגישה את שימורה של המסורת ואת נצחיותה ותמכה בנאמנות ללשון המקרא ובגאולת מילים בתר-מקראיות, בעיקר מלשון התלמוד והמדרשים. השקפה זו אמנם דגלה בהרחבת הלשון אך התייחסה לכל חידוש במשנה זהירות.

על המאבק בין שתי הגישות ניתן ללמוד מדיוני ועד הלשון העברית, ובמיוחד מן הדיון שהתקיים בשנת תרע"ד בעקבות הצעותיו מרחיקות הלכת של בן-יהודה לדרך חידושי המילים שהציע בהצעתו "מקורות למלא החסר בלשוננו".¹³ על פי הצעתו האחת כל השורשים הערביים ייחשבו עבריים; בכך העמיד את השפה הערבית כמקור ראשון במעלה לחידושי המילים החסרות בעברית.¹⁴ על פי הצעתו השנייה בעת הצורך אפשר יהיה להמציא שורשים מצירופי אותיות חדשים. במילים אחרות: אפשר יהיה ליצור מילים חדשות יש מאין.

להצעה השנייה התנגד ילין, וכמוהו שאר חברי הוועד. אולם אף שפסל יצירת מילים יש מאין, לא דחה יצירת שורשים שהם חיקוי לקולות טבעיים (כגון זמז"ם, חרח"ר), ובדיעבד גם נאות לקבל מילים חדשות שנקלטו כבר באוצר המילים של השפה – אך לא מילים שנוצרו בדרך יש מאין מלכתחילה.¹⁵ לוועד הלשון, אמר ילין, "יש זכות דרישה שתקבלנה הצעותיו כל זמן שיש לו על מה

11. ילין, תרע"ד, עמ' 69–70.

12. בן-אשר, תשל"ז.

13. זכרונות ועד הלשון ד (תרע"ד), עמ' 3–16.

14. בן-יהודה נימק זאת בכך שרבים מן השורשים העבריים אבדו ויש לחניח שהם מצויים בלשון הערבית, ששורשיה אינם ערביים בלבד אלא גם שמיים-עבריים (שם, עמ' 14).

15. שם, עמ' 40–41.

לסמוך, כל זמן שיש איזה טעם, איזה נמוק להצעותיו. אך בנוגע לגזרות סתם במה גדול כחו מאחרים?"¹⁶ בניגוד לבן-יהודה ילין לא ראה את המילים האירופיות שנקלטו בשפה כמילים שנוצרו יש מאין אלא כמילים שנוצרו יש מיש, כיוון שנלקחו משפות שהיו ידועות לחלק מדוברי העברית, כלומר הועתקו מ"יש ידוע לאיש בשפה אחרת אל שפתו הוא שלא נמצא עוד בה".¹⁷ כך נכנסו לעברית מילים כמו **היסטוריה**, **גאוגרפיה** ו**פיזיקה**, שהיו ידועות בדמותן האירופית המקורית לפחות לחלק מן הציבור.¹⁸

את ההצעה הראשונה, שעל פיה הערבית תשמש מקור לחידושים בעברית, קיבל ילין באופן מוגבל ובזהירות. לדבריו אכן הייתה שפה קדומה אחת שממנה הסתעפו השפות השמיות, ובתוכן העברית והערבית. העובדה שבעברית הקדומה היו שורשים רבים יותר מן המצוי במקרא ובמקורות המאוחרים לו אינה מוטלת בספק, ואכן חלקם עודם חיים בשפות השמיות האחרות. תעיד על כך ההיעזרות בשפות השמיות לביאור מילים סתומות במקרא שחוראתן המקורית נעלמה.¹⁹ מילים אבודות מצויות אפוא בשפות שמיות הקרובות לעברית: "מה שחסר פה ונמצא שם, היה לפנינו גם פה, ולו נשאר בידינו ספר מילים לשפתנו בימי חייה כי אז מצא לו החסר הזה בודי [=בוודאי] מקומו בו".²⁰

אף על פי כן התנגד ילין, וכמוהו שאר המשתתפים בדיון, למילוי החסר במילים על ידי אימוץ גורף של שורשי הערבית לחיק העברית. הוא דרש מן המחדשים לבדוק אם לשורשים החסרים בעברית והמצויים בשפות השמיות האחרות יש הוראה זהה, שכן ייתכנו הוראות שונות לשורשים זהים בשפות שונות.²¹ הוא הדגיש כי המילים השאולות צריכות להיות מילים עתיקות שאפשר שהיו בעבר חלק מאוצר השפה העברית. לדבריו אין ספק שהארמית קרובה לעברית יותר, אולם רק הערבית יכולה להיות מקור לחידושים, כיוון שהיא השפה השמית היחידה שעודה חיה ומתפתחת על פי דרישות החיים. הארמית כבר נתנה לעברית מה שיכלה לתת, והגעגועים אליה לא יועילו. מכל מקום הזיקה אל הערבית טבעית הרבה יותר מן הזיקה אל שפות אירופיות הרחוקות מן העברית ברוחן ובהגייתן.²²

16. שם, עמ' 41.

17. שם.

18. ילין מציין כי יוצאות מן הכלל הן מילים לא מוכרות להמצאות חדשות, שחתקבלו בכל חלשונות, כגון **תלגרף** ו**טלפון** (שם, עמ' 41 חערה 1).

19. שם, עמ' 37–38.

20. שם, עמ' 38.

21. למשל חמילה עני בעברית אין הוראתה כמקבילתה הערבית غنّی, שפירושה 'עשיר' (שם).

22. שם, עמ' 38–39.

ילין תמך אפוא בשימוש בעת הצורך בשורשים המצויים בשפות השמיות האחרות, ובעיקר בערבית, מתוך שימת לב לבחנים הזכרים. בנוסף סבר שגם במקרה שבעברית מצוי שורש שכבר נוצרו ממנו כל השמות והתארים האפשריים אך יש מילים נחוצות שאי אפשר ליצור ממנו, מותר לפנות אל שפה שמית אחרת ולשאול ממנה שורש שהוראתו זהה כדי להשלים את החסר.²³ מעשה זה הוא צורך חיוני לתחיית השפה, כי יש דקויות סמנטיות שאפשר לתת להן ביטוי מדויק רק באמצעותו.²⁴

נמצא שאף שדרכו של ילין נחשבה שמרנית, הרי הייתה פתוחה לחידושים, ובכללם שאילות מן הערבית – אך זאת רק לאחר חיפוש דקדקני במקורות מקראיים ובמקורות יהודיים מאוחרים ובתנאים מגבילים.

יש לציין כי לא כל חברי הוועד ראו את השפה העברית קרובה לשפה הערבית כאחות. למשל אליעזר מאיר ליפשיץ²⁵ סבר כי אף שהשתיים הן שפות שמיות, הן רחוקות מאוד זו מזו.²⁶ חששו היה שאימוץ שורשי הערבית יפגום ברוחה ובאופייה של העברית.²⁷ לעומתו הציג ילין, כאמור, גישה התומכת בשאילה מן הערבית, אף שהתנגד כמו רוב חברי הוועד להכרזה כי כל השורשים הערביים הם עבריים. הוא סבר כי יש להימנע מכל הכרזה ולהסתפק בידיעה שלא מן הנמנע כי חלק גדול מאוצר המילים העברי המקורי נמצא באוצר המילים הערבי. לפי השקפה זו הציע ילין הצעה מתונה מזו של בריהודה:

מקבלים הננו לעברית מתוך אוצרות המילים של השפות השמיות בתור מילים שקרוב לוודי שהיו בעקרון גם עבריות את אותן המילים שישנן בהם ושאינן בעברית המצויה בידינו, ואשר יש בהן איזה תוספת ומלוא חסרון מרגש בשפה. דבר זה צריך להעשות בכל הזהירות.²⁸

הצעה זו עלתה בקנה אחד עם החלטות קודמות של הוועד, החלטות שבאו לידי ביטוי בסעיף "המקורות" של יסודות ועד הלשון ושנוסחו בשנת תרע"א לאחר

23. שם, עמ' 40.

24. שם, עמ' 65.

25. אליעזר מאיר ליפשיץ, יליד גליציה (1879–1946), עלה לארץ בשנת 1910. הוא היה מורה בבית המדרש למורים של "עזרה", ובשנת 1921 ייסד את הסמינר למורים של "המזרחי" בירושלים. עוד על תולדות חייו ר' אצל שובל, תשס"ח, עמ' 247–259.

26. זכרונות ועד הלשון ד (תרע"ד), עמ' 18.

27. ר' את נימוקיו ואת תפיסתו הכוללת בנוגע לחידושי המילים שם, עמ' 16–29. ר' גם שובל, תשס"ח, עמ' 215–233.

28. זכרונות ועד הלשון ד (תרע"ד), עמ' 66 (החדגשה שלי).

ויכוחים ערים בין חברי הוועד.²⁹ אולם בניסוחה שבא כתגובה על הצעת בן-יהודה העמיד ילין על חובת הזהירות.

מעיון בפרוטוקול הישיבה עולה כי התנגדות חברי הוועד, ובעיקר דבריו המתונים והמפשרים של ילין, השפיעו על נאום הסיכום של בן-יהודה, שנשמע מתון מהרצאתו.³⁰ בעקבות בקשתו של בן-יהודה לא התקבלה החלטה בנידון,³¹ אך ידה של הדרך הזהירה הייתה על העליונה.³²

במאמר לזכרו של בן-יהודה הדגיש ילין את חשיבותו כמחיה השפה ואת עובדת היותו "המעורר הגדול", אך גם עמד על נטיותיו הקיצוניות. וכך כתב:

עפ"י הכין הוא [=בן-יהודה] את החמר שעליו היו מתוככים, והוא המאמין כ"כ בעצמו והעומד על דעתו בתקיפות היתר נמרצה, היה מחויב פעמים רבות לבטל דעתו מפני דעת הרב של חבריו. קשה מאד היתה לו ההכנעה ובכ"ז נכנע מפני כי עניין תחית השפה גבר גם על חפצו הנמרץ שיקבלו את דעתו.³³

רוב חברי הוועד הסתייגו מדרכו של בן-יהודה. דומה שילין הוא שהצליח למתן ולהטות את הכף לטובת החלטות מתונות ופשרניות, שהותירו מקום נרחב ליצירה ולהתחדשות. מבעד לדברי ביקורתו על בן-יהודה ניבטת אישיותו המתונה של ילין, היודעת להוקיר את יריביה ולהפכם לשותפים. אולי כך ניתן להבין את

29. זכרונות ועד הלשון א (תרע"ב), עמ' 13–14. יסודות אלה ליוו את עבודת הוועד גם בשנים הבאות. ר' שם ב (תרע"ג), עמ' 39–40; ג (תרע"ג), עמ' 57–58; וגם לאחר דיון זה: שם ד (תרע"ד), עמ' 77–78.

30. חשי את החרצאה לדברי הסיכום של בן-יהודה (שם, עמ' 49–64), ור' הערות ליפשיץ ואיתן על דברי הסיכום (שם, עמ' 65). ר' גם דברי בן-יהודה: "דבר מובן מאליו הוא שבכל זה נתנחג, כמו שכבר אמרתי אני בעצמי וכמו שיעץ האדון ילין, בזהירות הראויה. התנחג נתנחג עפ"י היסודות שקבענו לעבודת הוועד ולא נטה מהם ימין ושמאל" (שם, עמ' 59).

31. שם, עמ' 66.

32. יש להדגיש כי את הגישה המתונה הזאת נקט ילין בעקיבות לא רק בנוגע לחידושי מילים אלא גם, ואף יותר, בנוגע לחידושים בתחום הדקדוק. הכלל שהנחה אותו היה: "מקבלים אנו מן הספרות התלמודית והמדרשית מלים ומבטאים החסרים לנו, וכן צורות דקדוקיות חדשות שיש בהם תוספת על מה שיש לנו בתנ"ך" (זכרונות ועד הלשון ב [תרע"ג], עמ' 38; הדיון כולו [שם, עמ' 12–39] עוסק בצורת הריבוי של חמילה אֶגֶן בעקבות הרצאתו של בן-יהודה על דקדוק לשון המקרא ולשון חז"ל, שעולה ממנה מחויבות חד-משמעית לדקדוק המקראי).

33. ילין, 1923, עמ' 105.

הערכתו כ"איש אמצע" גם בנושא חידושי המילים למרות נטייתו השמרנית, כפי שעולה מדברים שנשא חיים רבין בשנת תשכ"ד בטקס למלאות מאה שנים להולדת ילין:

בתוך התחייה הזאת בלטו שלושה אנשי ירושלים: רבי דוד ילין, רבי יחיאל מיכל פינס וכמובן, רבי אליעזר בן יהודה. והם ייצגו שלושה זרמים בתוך התחייה. אפשר לומר, שבן יהודה היה השמאל הקיצוני בתוך התנועה הזו, האיש שאצה לו השעה, שהיה מוכן לנקוט בכל האמצעים, אפילו ביצירת יש מאין [...] ביצירת מילים עבריות מתוך האלף-בית כדי להשלים את המפעל הזה. מן הצד השני עמד פינס, השמרן, איש המסורת, איש המקורות, הזהיר. ורבי דוד ילין היה אולי – אם ניקח דוגמה מתולדות הסוציאליזם [...] נציג הפאביאניזם של תחיית הלשון. הגישה, לא כל כך הגישה הזהירה, אלא הגישה שאינה קיצונית ושהיא רואה בהתקדמות צעד-צעד את הדרך הבטוחה ביותר.³⁴

לאור המצטייר מן הדיון עד כה דומה כי "הגישה שאינה קיצונית" שהזכיר רבין אינה אלא הערכה המבוססת על אופיו המתון של ילין ועל כישוריו הבין-אישיים, שתרמו לריסון הצעותיו הקיצוניות של בן-יהודה.

ילין בעקבות פינס

דרכו של ילין בחידוש מילים הושפעה ללא ספק מגישת חותנו יחיאל מיכל פינס, שהיה לו למורה דרך כפי שהיה לרבים מחברי ועד הלשון.³⁵ פינס נחשב בר סמכא בשפה העברית, ובני דורו ידעו להוקיר את ערכו. חיים נחמן ביאליק עמד על תרומתו המשמעותית להתפתחות הלשון והטעים כי דרכו הייתה מבוססת יותר

34. אצ"מ, A153/234/4.

35. ר' למשל דבריו של אהרן מאיר מזיא בדיון שהוזכר לעיל: "ראשית, חפץ אני להשיב למר בן יהודה על תוכחתו חמגלה להועד, כי במשך השנים האחרונות לא חדשנו הרבה מלים; והוא מתביש בזה. ואנכי, לא רק שאינני מתביש אלא שחנני אדרבה מרצה מזה [...] לא מפני 'כי הכח של יצירה כאלו נפסק ונסתלק ממנו' לא חדשנו הרבה מלים, אלא מפני הטעם הפשוט שלא חפצנו לחדש כל זמן שיש ביכלתנו להספיק את צרכינו מן חמוכן בספרותנו העתיקה. יען כי רב חברינו קבלו את דעת חברנו המנוח ר"מ פינס ז"ל בחדוש מלים, שפרסם לפני עשרים שנה במאמרו 'דבר לעוסקי בתחית שפתנו' [...] כי הגדולה שבמעלות למלה חדשה – אם איננה חדשה" (זכרונות ועד הלשון ד [תרע"ד], עמ' 42; פינס נפטר ב' באדר ב' תרע"ג).

מזו של בן-יהודה. הוא שיבח את חידושי הלשון של פינס ב"ספר הכח",³⁶ שיש בהם "אומנות וטוב טעם", והעריך כי גדולי היוצרים בשפה העברית הולכים בדרכו ומקדמים בכך את הלשון.³⁷ הסופר ר' בנימין (יהושע רדלר-פלדמן) סבר ש"אילו הלכה התפתחות לשוננו במסלול שסלל לה פינס אפשר שהיתה מורגשת בה מועקה ידועה, אבל אין ספק שערכה הנפשי-התרבותי היה גבוה יותר".³⁸ רבים גמרו את ההלל על כתיבתו המשובחת של פינס: "הכל היה מנופה בשבע נפות, נקי ומדויק, מלוטש ומהוקצע ונושא עליו את חותם סגנונו של פינס";³⁹ והוא, שהקפיד כל כך בעצמו, לא חסך את שבט ביקורתו גם מדברים שכתבו אחרים.⁴⁰ גישתו למלאכת חידושי המילים הייתה סדורה ועקיבה. הוא נהג בה בחרדת קודש ודרש "לשים לב כי תעשנה המלות האלה על האבניים של השפה העברית ותשקלנה במשקלית לבל תשבתנה את הרמנותה [כך!] ולא תעוינה את פניה".⁴¹ פינס הגדיר בעצמו את מאפייני כתיבתו: אותיות האלף-בית נראו בעיניו "פינינים יקרות ובעלות ערך רב, שאסור לבזוזן על נקלה ולנהוג בהן קלות ראש חלילה, אלה זקוקות לשיבוץ אומנותי ממש כאותן אבני המשכית הזקוקות ליד מיוחדת של אומן משכיל לסדרן זו על יד זו להיותן לאחת מבלי ריוח ביניהן".⁴² בכך הביע את חרדתו מפני דרכם הבלתי-מרוסנת בחידוש מילים של "פורצי גדר הסגנון הנותנים לנו שפת בבל תחת שפת עבר"⁴³ – דרך שאינה נאמנה לרוח הלשון העברית ולכללי הדקדוק שלה ושאינה מסתמכת באופן עקיב על הספרות העברית לרבדיה.

36. פינס, תרנ"ד. היה זה אחד חספריים העבריים הראשונים ללימוד פיזיקה. הספר כתוב בלשון מקראית ושזור לכל אורכו שברי פסוקים והרמזים מקראיים. תפיסתו של פינס, המקדשת את לימודי החול, באה בו לידי ביטוי מובהק הן בסגנון והן בתוכן (ייחוס תופעות הטבע לבורא עולם). בספר זה חידש פינס מילים ומונחים מדעיים בעברית. ר' עליו גם לחלן.

37. ביאליק, תרצ"ה, עמ' קעח-קעט; ודברים נאמרו באספת חובבי שפת עבר באודסה, ניסן תרע"ג.

38. רדלר-פלדמן, תשכ"א, עמ' 262; ור' גם דבריו אצל גרייבסקי, תרצ"א.

39. דברי זאב בן טובים, שם. ובדומה לכך כתב ילין: "וככה אנו מוצאים בעזבונו הספרותי שבכתב של פינס פתקות של רעיון אחד כתובות חמש או שש פעמים, ובכל פעם בשינוי קטן אחר. לא יכול לשנות בפעם אחת, כי אם לראות בעיניו מה מראה משפט זה בהכתבו כך או כך" (ילין, תרצ"ח; חהדגשות במקור).

40. למשל בתקופה שבה ערך את "החבצלת" במקום פרומקין תיקן וחגיגה את כל המאמרים לפי רוחו וסגנונו, והכותבים התאוננו שאינם מכירים את מאמריהם (בן טובים אצל גרייבסקי, תרצ"א).

41. פינס, תרנ"ד, מבוא, עמ' iv.

42. פינס, תרצ"ד, א, עמ' xxvii (מתוך הקדמת חתנו יוסף מיוחס).

43. פינס, תרנ"ד, מבוא, עמ' iv.

בתרני"ג ניסח פינס בבהירות את הכללים שהנחו אותו ביצירת המילים החדשות, ובראשם הכלל שהפך לאחת מאבני היסוד בעבודתו של ועד הלשון: "הגדולה שבמעלות למלה חדשה אם איננה חדשה".⁴⁴ ואלה הן הדרגות:

1. מילה שאיננה חדשה, כלומר מילה נשכחת במקרא או בספרות חז"ל שמשמעותה המדויקת לא נודעה או שקיומה לא היה מוכר כלל. במקרה זה יש למלא את המילה בתוכן חדש על פי צורכי הדור. למשל המילה **אקדח** המופיעה בספר ישעיה (נד, יב) אינה קשורה לכלי נשק, אך כיוון שלא היה לה שימוש היא זכתה להוראה חדשה.⁴⁵ כך ייעשה (א) בתנאי שלא תימצא למילה זו כוונה נרדפת למושג אחר מפורש וידוע; (ב) בתנאי שהשימוש במובן המוטעה לא יהיה נחוץ לשפה במיוחד; (ג) באשר למילים מספרות חז"ל – בתנאי שמשקלן יהיה של לשון הקודש, וכך ניתן יהיה להשתמש גם במילים שמקורן בשפות זרות (כגון **לגיון**).

2. "מעלה פחותה" יש למילים שנגזרו מלשון הקודש אך משקלן או בניין מחודש (כגון **מנחרה** במקום "קנה מגדיל הראות").

3. "מעלה פחותה" יש למילים מן הערבית ומשאר הלשונות – בתנאי שיש להן משקל עברי.⁴⁶

4. "מעלה פחותה" למילים תלמודיות שאין להן משקל עברי אך הן מקובלות והשימוש בהן רב (כגון **אפוסרופוס**).

5. הדרגה הנחותה ביותר: מילים משפות זרות שאין להן משקל עברי אך הן התקבלו בכל הלשונות (כגון **תלגרף**).

פינס התנגד לשימוש במילה אחת לכמה הוראות או לשימוש בשם צבע אחד לכלל הגוונים של הצבע.⁴⁷ הוא אהב את הקיצור והתנגד למונחים המורכבים משתי

44. "י"מ פינס, "דבר לעוסקים בתחית שפתנו", האור, י" בשבט תרנ"ג. עוד קודם לכן פרס פינס עקרונות לחידושי מילים, למשל במאמר "הצפירה" (כ"ג באב תרל"ד; ר' בפירוש אצל שלמון ודובנוב, תשי"ע, עמ' 51–53), אולם רק בתרני"ג ניסח את הכללים המובאים כאן על פי סולם קדימויות.

45. בחט, תשמ"ז, עמ' 516. בהט מציינת שמילים רבות חודשו באופן דומה גם בזמננו, כגון המילה **פקרס**, שפירושה 'אפודה בעלת שרולים' (שם, עמ' 517).

46. הערבית אמנם לא הייתה ידועה היטב לפינס, אך הוא סבר שאפשר להיעזר בה בתחית העברית והרבה לחקור את שימושן של מילים ערביות. כהן-רייס (תשכ"ז, עמ' 187) מספר על פינס ועל מנחל העבודה של בניין בית הספר למל, ר' יעקב מן, שבשנת 1902 התפלפלו ביניהם על שמות טכניים השאולים מן הערבית לשם כתיבת שטרי חוב. ר' גם להלן.

47. ילין, תרע"ג, עמ' 4; ילין, תרצ"ח. ילין ציין שפינס התאווה לדיוק עד כדי כך שאם לא מצא מילה שתתאר בדיוק את מה שרצה לתאר העדיף לחשתמש במילה לועזית. למשל בספרו "ילדי רוחי", מן התקופה הטרנס-לאומית שלו (פינס, תרצ"ד), השתמש פעמים רבות במילה **רליגיון**, כיוון שבמילים **דת** ו**אמונה** לא ראה תרגום מדויק (ר' ילין, תרצ"ח, הערה 1).

מילים (כגון "מורה שעות") בשל הסיבוך בהטייתם,⁴⁸ אך היה מוכן לקבל מונחים שהם הרכב מילים שלם שחלקיו אינם ניכרים (כגון **מדחום**). בשל רצונו לדייק בלשון הוסיף למערכת הפועל העברית את בניין התפועל להוראת פעולת גומלין – כגון **התקורבו**, **התרוחקו** לציון התקרבות והתרחקות של עצמים זה ביחס לזה (ולא לציון התקרבותם והתרחקותם ביחס לעצם שלישי). יסוד לחידוש זה הייתה לו הערבית, שבה משמש בניין **تفاعل** להוראה זו.⁴⁹

ילין ראה בפינס אב לא רק במובן משפחתי (במכתביו אליו נהג לחתום: "חתנו כבנו"⁵⁰) אלא גם במובן רוחני. הוא דימה אותו ל"ירב חובל" העומד בראש תנועת מחדשי המילים "מבלי ירא כלל מפני המלעיגים", אך גם כמתנגד נחרץ לחידושי מילים בדרך המונית ונטולת גבולות.⁵¹ הוא אימץ עקרונית את שיטתו של פינס,⁵² והכללים שקבע הנחו אותו בעבודתו בוועד הלשון ומחוצה לו, עד כדי כך שהיה מי שסבר בטעות שילין עצמו הגה אותם.⁵³ רבות מן המילים שחודשו אין איש יודע מי טבען. למשל עד היום לא ידוע בבירור מיהו שחידש את המילה **צילם** על פי

48. בין המילים שחידש: **ספרייה** במקום "בית עקד ספרים", **פחח** במקום "חרש פח", **עגבנייה** במקום "תפוח אהבה" ו**שעון** במקום "מורה שעות". סיוון (תשנ"ג, עמ' 137–138) עמד על כך שאת המילה **שעון** לא חידש בן-יהודה, כפי שמקובל לטעון וכפי שנקבע במטבע בן-יהודה שהנפיקה ממשלת ישראל בשנת תשל"ד. על **עגבנייה** ר' סיוון, תשל"א. פינס חידש מילים רבות בתחום המדעים, רובן ב"ספר הכח" (פינס, תרנ"ד), למשל **כספית**, **מימן**, **חמצן**, **פחמן**, **זרחן**, **גביש**, **אצבע** (=מידת אינץ'). ר' בהרחבה אצל שלמון ודובנוב, תש"ע, ובמיוחד אצל דובנוב ומייטליס.
49. ילין, תרע"ג, עמ' 10. על פי שלמון ודובנוב (תש"ע, עמ' 54), אפשר שהפועל המקראי **התפקדו** (במדבר א, מז) שימש השראה לחצעה זו לפחות מצד הצורה.
50. ר' ילין, תרצ"ח.
51. ילין, תרע"ג, עמ' 7.
52. קלוזנר, תש"א–תש"ב, עמ' 181; ריבלין, תרצ"ט, עמ' 240. ר' גם ילין, תרע"ד, עמ' 70–71. לדוגמה בספרו "לפי חטף", תחת הכותרת "מלים ומשקלים מחדשים" חסביר ילין מדוע בחר לחשתמש במילה **קפה** במשקלה זה ולא במשקל הערבי (**קהות**): "מפני כי המשקל האחרון כבד על חמבטא, והשם 'קֶפֶה' הוא הנודע כמעט בכל לשונות אירופה ומשקלו משקל עברי, כמו: קֶנֶח וּשְׁלָח" (ילין, תרס"א, עמ' 82). השפעתו של פינס ניכרת גם בחידושי המילים האחרים של ילין; ר' דובנוב ומייטליס.
53. כך עולה מדברי א"ח אלחנני, "ידוד ילין איש ירושלים", בתוך ילין, תשל"ג, עמ' מג–מד. נראה כי טעות זו נוצרה בשל אי-הבנה: בארכיונו הפרטי של ילין מצאתי את רשימת הכללים שקבע פינס כתובה בכתב ידו של ילין ללא ציון מקורם (אצ"מ, A153/82/1). כפי הנראה ילין העתיק את הכללים כדי שיחיו לגד עיניו. במאמרי חוזר ילין ומזכיר כי פינס הוא שקבעם; ר' ילין, תרע"ג, עמ' 8.

השורש המקראי צ"ם בסיוע הערבית – פינס או ילין. לדברי ראובן סיוון ילין הוא שחידש את המילה; כך על פי עדות ששמע מילין:

את הפועל צלם לפעולת הפוטוגרפיה הצעתי על פי השורש צלם שיש במשמעיו גם צורה וגם חושך (צלמות וכן בערבית), ודוגמה לכך היא הפסוק "אך בצלם יתהלך איש" (תהילים לט, ז), שכאן ללא ספק יש הוראה כפולה זו למילה צלם, והרי דו משמעות זו הולמת את "לשכת האופל" שבמכונה המצלמות. כדרך מרחיבי הלשון של אותם הימים, בשנים הראשונות של מאה זו, לא הכרזתי על חידושי, אלא שילבתי באחת מכתבותי מארץ ישראל, כתבות שחתמתי עליהן "מן המודיעין" או "מן המודיעין אשר בירושלים". בכתבה זו תיארתי תהלוכה של נוצרים באחד מחגיהם, שנערכה בהר הכרמל שבחיפה. תהלוכת טקס זהו בוודאי אינה מאורע חשוב כיום, אבל בחיי היישוב הקטן של אז היה זה מאורע נכבד. אגב תיאור התהלוכה הבלעתי את הביטוי "והצלם מצלם אותם" על חדושי זה סיפרתי לידידי, אנשי החבורה הירושלמית, וכולנו ציפינו אז בקוצר רוח לבוא גיליון "המליץ" עם "המילה החדשה". ואולם עורך "המליץ" לא ירד, כפי הנראה, לסוף כוונתו של סופרו הירושלמי, ובקראו את תיאור התהלוכה הנוצרית כסבור היה, שאין כאן אלא תיאור הצילוב על ידי ראש ההולכים, ועטו של סופרו ודאי פלט מה שפלט אגב ריהטא, ואכן לא איחר ל"תקן" את "פליטת הקולמוס" של הכתב הירושלמי. ועתה [...] תאר לעצמך מה הופתענו, אנו הירושלמים, כאשר מצאנו באותו גיליון "המליץ", שלבואו ייחלנו חודשים תמימים, את הנוסח ה"מתקוקן": והצלב מצלב אותם.⁵⁴

ילין אף כתב שהוא אשר חידש את המילה **צילום** ונגזרותיה,⁵⁵ אך מצד אחר ייחס את החידוש לפינס.⁵⁶ ואכן פינס השתמש במילים **צילם**, **צלם**, **צלמן** ו**תצלומת** ב"ספר הכח", שיצא לאור בשנת תרנ"ד.⁵⁷ כיצד יש להבין זאת?

54. סיוון, תשכ"ב, עמ' 21 (ור' חמאמר כולו).
55. ילין, תרצ"ז, עמ' lxx חצרה 5. ר' גם סיוון, תשכ"ד.
56. ילין, תרע"ג, עמ' 7. סיוון מודע לכך; ר' סיוון, תשכ"ב, עמ' 19.
57. שלמון ודובנוב, תשי"ע, עמ' 66. יש לציין גם את עדותו של י"פ מרחביה שפרופ' איזידור זבלודובסקי השתמש במילה **צלום** במכתב לד"ר יוסף חזנוביץ בתרנ"ח (מרחביה, תשי"ח, עמ' 204; ור' גם שלמון ודובנוב, שם). עדותו של נח שפירא על הזכרת "מכונת הצלמן" בעיתון "המגיד" בשנת 1858 (שפירא, תשכ"ב, עמ' 221) מלמדת שהשימוש בשורש צל"ם – אמנם לא בצורה המוכרת – נעשה עוד לפני פינס וילין (שלמון ודובנוב, שם). הדעת נותנת שפינס וילין לא ידעו על כך.

ייתכן שעניין אחר הקשור בחידושי המילים עשוי לזרות אור על סוגיה זו: היו מילים, כגון **כתום** ו**כחול**, שילין חידש עם זאב יעבץ,⁵⁸ דודה של אשתו שהיה לו כדוד והיה קרוב אל עולמו הרוחני והתרבותי.⁵⁹ הרבה מילים נוצרו במשותף, מתוך שיג ושיח של בני אותה חבורה – רבים מהם בני משפחה מורחבת אחת (בהם גם גיסו של ילין יוסף מיוחס⁶⁰) שהיו בעלי חזון ועניין שווים ושאתגר תחיית העברית מילא את עולמם.⁶¹ הם קראו אותם ספרים ועיתונים והחליפו ביניהם דעות ורעיונות ובתוך כך דנו בחידושי המילים, שחלקם נוצרו בהתייעצות הדדית. הם התרגשו עם הופעתן של המילים החדשות בעיתונות ובדיבור, וגם לאחר שנסיבות חייהם הפרידו אותם זה מזה המשיכו את קשריהם באמצעות מכתבים. לא מן הנמנע שהמילה **צילם** נוצרה באופן זה, ומכאן אי-הבהירות בנוגע לזהות יוצרה. ואף זאת, הקשרים האמיצים בין פינס לילין באו לידי ביטוי במיזמים משותפים; הידוע בהם הוא תרגומם המשותף לספר ההדרכה לדיני הקרקעות בטורקיה "תורת משפטי תוגרמה" (ירושלים תרמ"ז), שעליו כתב ילין: "אנכי תרגמתי [את הספר] מערבית לעברית, והוא תרגם מהעברית שלי לעברית שלי".⁶² בדברים אלה ביקש להדגים את מנהגו של פינס לתקן את סגנונם של אחרים ולהשביחו.

58. יעבץ סיפר לילין על רצונו לחדש את המילים **כחול** ו**כתום** על סמך חעברית הקדומה, וילין הביא ביסוס לחצעותיו אלה מן הערבית (ד' ילין, "פְּחֹל פְּתֹם", הצבי, י"א בסיוון תרמ"ז; על חידושי הלשון של יעבץ ר' ויס, 1982).

59. יעבץ, יליד קולנה שבפולין (1847–1924) – מחנך, סופר והיסטוריון – עלה לארץ בשנת 1888 והיה ממניחי היסוד לחינוך העברי בארץ ישראל. הוא הוציא לאור כמה ספרים ומקראות; הידועים בהם הם "שיחות מני קדם" (ורשה תרמ"ז) ו"טל ילדות" (ירושלים תרנ"א). כילין וכפינס אף הוא היה מפעילי ועד הלשון וממחדשי המילים. בשנת 1894 עזב את הארץ ועבר לוויילנח, ומאוחר יותר חי בלונדון. עם זאת לא זנח את החזון הציוני והיה לאחד ממנהיגי "המזרחי" ולעורך ירחונו. חיבורו הגדול והמפורסם הוא "תולדות ישראל", הכתוב ברוח ציונית-דתית. יעבץ היה נשוי לגולדה, אחותו של פינס. על דרכו הדתית-לאומית ר' בר-לב, תשמ"ז. על ספריו ר' אופק, תשל"ז; עמ' 85–92; ברלוביץ, תשמ"א (ר' שם גם על חשקפתו החיסטורית).

60. מיוחס היה חבר בוועד הלשון. ביחסו לאימוץ מילים מן הערבית היה קיצוני אף מבקר-יחודה (ר' בצלאל, תשס"ח, עמ' 232–233 וההפניות שם). הוא נמשך לתרבות הערבית וראה את החברה הערבית בארץ כמשקפת את חיי עם ישראל בעבר; הדבר בא לידי ביטוי בספרו על הפלאחים (מיוחס, תרצ"ז).

61. חבורה זו, ובראשה ילין, קיימה קשרים באמצעות ביקורים ומכתבים גם עם האחים יהודה – אברהם שלום יהודה ויצחק יחזקאל יהודה, בני דודו של ילין – אף שאברהם שלום חי באירופה ויצחק יחזקאל שחזר במצרים ובאירופה בשנים 1904–1920 (עליהם ועל תרומתם לתחיית השפה ר' בצלאל, תשס"ח, עמ' 233–235).

62. ילין, תרצ"ח.

ידועה פחות היא פרשת שיתוף הפעולה ביניהם בתרגום הספר *The Vicar of Wakefield*, שאף בה הפרטים אינם ברורים דיים. מצד אחד מן המפורסמות הוא שילין תרגם את הספר – התרגום נקרא על שמו, וילין אף הגן בלהט על חידושי המילים ששובצו בו. מצד שני אברהם שלום יהודה, בן דודו של ילין, טען שפינס תרגם את הספר אך לא רצה שמעשה התרגום ייזקף לזכותו, אולי – כך על פי שמועה ששמע – כיוון שחשש מתגובת החרדים המתונים על שתרגם ללשון הקודש ספרות חולין זו, המעלה על נס "טיפוס של כומר נוצרי חסיד, הזריז במצות ואהבת לרעך כמוך, ועושה חסד לכל אדם".⁶³ ייתכן שהיה זה מפני שבאותם זמנים פינס עבד במוסדות היישוב הישן ולא רצה לעורר את חמתם. אך אפשר שעדותו של ילין, המציגה עמדת ביניים, היא המשקפת את האמת. לדבריו פינס אמנם תרגם את הספר מגרמנית, אך הוא ביקש מילין לעבור על התרגום. ילין שינה את הכתוב לפי שיקול דעתו ולמעשה היה מעורב ביצירה החדשה, ולפיכך דרש פינס שתיוחס לילין.⁶⁴ כך או כך, לענייננו חשובה יותר העובדה שהקרבה בין השניים חרגה הרבה מעבר לקשריהם המשפחתיים והניבה יצירה משותפת, שלא תמיד אפשר לקבוע בבירור מה חלקו של כל אחד מהם בה. בקיאותו של ילין בענייני הדקדוק הערבי ואוצר המילים הערבי ובדקדוק העברי הציבוהו בעמדת המומחה לעניינים אלה בוועד הלשון ובחבורת מחדשי המילים.⁶⁵ פינס לא ידע ערבית היטב, אך הכיר בערכה וחקר את מילותיה (ר' הערה 46 לעיל), והדעת נותנת כי נעזר לשם כך בדיעותיו של ילין.⁶⁶

במאמרו "על חרושת המילים בוועד הלשון ובאקדמיה ללשון העברית"⁶⁷ עומד בר-אשר על כך שוועד הלשון ובעקבותיו האקדמיה ללשון העברית אימצו על פי רוב את העיקרון שיש לחדש מילים מן המקורות לתקופותיהם או ליצור מילים מחדשות משורשים קיימים. הוא מראה שכיום כבעבר מחדשים מילים גם באמצעות שאיבה מן החוץ, אלא שהשימוש בערבית ובארמית התמצה בגלל חוסר המגע התרבותי ביניהן ובין העברית.⁶⁸ לעומת זאת בשל המגע התרבותי של העברית עם שפות אירופה הן משמשות לה מקור לחידושי מילים וליצירת

63. יהודה, תש"ו, עמ' 246. יהודה מפקפק באמתות חסיבה הזאת, אך על כל פנים הוא סובר כי פינס הוא שתרגם את הספר.

64. ר' ילין, תרצ"ח.

65. ר' למשל דברי ליפשיץ, זכרונות ועד הלשון ד (תרע"ד), עמ' 21.

66. ר' למשל ילין, תרע"ג, עמ' 10.

67. בר-אשר, תשנ"ו.

68. מה שאין כן בשפה המדוברת, שקלטה מן הערבית מילים כגון מבסוט, מסטול, מג'נון, צ'יזבט ועוד (שם, עמ' 11).

שורשים חדשים (כגון בפעלים **הפנט**, **נטרל** ו**נרמל**). זו אף זו, אפילו בריאת יש מאין בהגדרתה הרחבה⁶⁹ התקבלה במידה מסוימת, אך לא ברוח הצעותיו של בן-יהודה, שקרא ליצור גם שורשים חדשים ומלאכותיים (כגון טפ"ס), אלא בדרכים אחרות, שאף בהן תמך בן-יהודה – למשל מילות נוטריקון כ**מ"כ** (הנקראות: מ"ס כ"ף), **ח"כ** ו**דו"ח** (או **דוח** בלא מירכאות),⁷⁰ בדומה למילים **חשמה** (=חקת שלטון מגבל) ו**לעלן** (=לא עם לא נגד) שבן-יהודה חידש בתקופה הנידונה.⁷¹

אף על פי כן דומה שהמחדשים פועלים במשנה זהירות, כמו הייתה ססמתם של פינס וממשיכיו "הגדולה שבמעלות למלה חדשה אם איננה חדשה" עומדת לנגד עיניהם. נראה כי דרכו המתונה של ילין, תלמידו של פינס, היא המנחה אותם: חידושים – כן, אפילו מן הערבית ובעת הצורך גם מלשונות זרות (בן-יהודה התנגד לשאילת המילים הזרות וביכר על פניהן יצירת שורשים יש מאין⁷²), אך מתוך העדפה ברורה של האוצר הטמון במקורות היהודיים לתקופותיהם. אולם המאבק בין שתי הגישות מתנהל עד ימינו אנו, ו"בריאות חדשות" נוצרות; אמנם לא כולן על ידי האקדמיה, אף שפעמים רבות הן מקבלות את אישורה בדיעבד. גם השאילה מלשונות זרות, ששתי הגישות המרכזיות ראו בה דרך לא רצויה, עודה משמשת, אף שיש הרואים במילים הלועזיות – כאז כן עתה – נטע זר בלשונו.⁷³

69. בראשר (שם, עמ' 13) מציין בקטגוריה זו מילים שנוצרו בדרך האונומטופאה, כמו הפועל **רשרש**, מחידושו של ביאליק, אולם ילין לא ראה חידושים אלה כבריאות יש מאין (ר' לעיל).

70. ר' דוגמאות נוספות שם, עמ' 15–16.

71. במאמר הערכה על בן-יהודה כתב ילין (1923, עמ' 107) ששמות כגון **חשמה** ו**לעלן** לא התקבלו ונשארו רק בעיתוניו של בן-יהודה.

72. ר' למשל זכרונות ועד חלשון ד (תרע"ד), עמ' 64. גם ביסודות ועד חלשון, בסעיף "המקורות" (ר' הערה 29 לעיל), נכתב בבירור: "אין הועד מזדקק למלים זרות מחלשונות לא השמיות, ואפילו אם הן מקבלות בכל חלשונות האריות, ומתאמץ הועד, עד כמה שאפשר ליצר לכל המשגים מלים חדשות משרשים שמיים".

73. ר' בהט, תשמ"א. לא כאן המקום להכביר דוגמאות. אציין כי בהט מצביעה על אחד החידושים המובהקים של לשון דורנו: יצירת שורשים חדשים על ידי הכללתן של התחיליות או הסופיות חשמניות (דוגמת **תפקד**, **תסכל**, **דמיין**), אולם חידושים אלה חודשו בדרכה של לשון המשנה. בהט מציינת גם מילים שנשאלו משפות זרות ומדגישה כי אי אפשר לה לשפה חיה ללא מילים שאולות כלל. על דרכי חידוש המילים בתקופת התחייה ולאחריה ר' בהרחבה אורנן, תשנ"ו.

סיכום

אם נדמה לעצמנו את אליעזר בן-יהודה מנסה להגשים את חזונו במציאות עוינת ללא תמיכתם של המשכילים המתונים הירושלמים, דומה כי לא נגזים אם נאמר שלניסיונותיו לא הייתה כל תוחלת. אמנם יש להניח כי אילו פעל בן-יהודה במושבות היה זוכה לתמיכה גדולה יותר מאנשי היישוב החדש, אולם העובדה שמשכילי ירושלים המתונים תמכו בו היא שהכשירה את הקרקע לקליטת רעיונותיו בקרב הציבור שומר המסורת.⁷⁴

ראשון לאותם משכילים מתונים היה יחיאל מיכל פינס, שתמך בבן-יהודה מיד עם בואו של זה לירושלים ואף כרת עמו ברית שידברו זה עם זה וכן עם בני ביתם רק עברית.⁷⁵

המעטים שהצטרפו אל פינס, בהם גם בני הדור השני לתחיית השפה, אימצו בחום את חזון תחיית השפה העברית ופעלו למימושו. בראשם עמד ילין, חתנו ותלמידו של פינס, אשר פעל נמרצות בוועד הלשון ומחוצה לו.

חבורת המשכילים הירושלמים ריסנה לרוב את מגמותיו של בן-יהודה והובילה את ועד הלשון להחלטות מתונות, ששמרו על אופייה של העברית, מתוך בחינתו של כל רכיב חדש בזהירות ובחרדת קודש. ילין ייצג באופן המובהק ביותר את המגמה הזאת וניתב את ישיבות ועד הלשון בהתאם לרוחה. בזכות אישיותו המתונה, גישתו הזהירה ופועלו העקיב הסכינה דעת הקהל בארץ ומחוצה לה לראות בוועד מקור סמכותי לענייני לשון.

74. באופן דומה ניתן להסביר את הצטרפותם של רבים משומרי המסורת חירושלמים למאבק שחוללה מלחמת השפות. ר' למשל את הדברים שכתב חמורה יהודה בורלא על ילין: "ויש להניח שמשארה איש ירושלים, שדוד ילין המכובד, חכם, המתון, הוא בעצמו יוצא בחוצות קריה לאסיפות עם ומסביר סיבתה וטעמה של המלחמה למען הלשון העברית ועל ערכה וחשיבותה של הלשון הלאומית למען התחיה הלאומית – קלטו השומעים דבר ואמרו: אכן כצעתה... ויאמינו אז למורה העברי ויכירו בבית הספר העברי השלם" (י' בורלא, "דמות נלבבת: עשרים שנה לפטירת ר' דוד ילין", דבר, א' בטבת תשכ"ב). ור' עוד בעניין זה מייטליס, תשס"ח.

75. פינס אמנם דיבר עברית עם בן-יהודה, אך התקשה לעמוד בחבטתו לדבר עברית עם בני ביתו. אף על פי כן בן-יהודה ראה בברית עם פינס מעשה סמלי חשוב. וכך כתב: "והאדון פינס היה אז האדם היותר חשוב והיותר נכבד בתוך זה הצבור, ולכן קבל המעשה הזה בעיני כל הציבור צורת מאורע רציני מאד. איש לא יכול לומר על המעשה שעשה אדון פינס, שהוא מעשה ילדים. הכל חשו כי איזה דבר מתחווה, כי בליל הושענה רבה נפתח דף חדש בספר דברי הימים של ישראל על אדמת האבות. תחיית הלשון העברית בדיבור-פה בארץ ישראל, בדרך ציבורי התחילה בזה הלילה ליל הושענה רבה שנת תרמ"ב בביתו של הר"מ פינס" (בן-יהודה, 1941, עמ' מ).

תרומתו של ילין לתחיית השפה לא הייתה רק בתחום חידושי המילים אלא באה לידי ביטוי בכל תחום שבו פעל, הן במישרין הן בעקיפין. במאמר הערכה לילין הזכיר יעקב הפט קריקטורה שפורסמה בעיתון פורמי: ילין נראה בה יושב בהרחבה על שבעה-עשר כסאות – רמז לתפקידיו המרובים.⁷⁶ אפשר לומר שבכל כיסא כזה ייצג ילין את השפה העברית – ובכך הפכה לשפת החיים. פעולותיו למען תחיית השפה בכל התפקידים שנשא מצביעה על רוחב תרומתו; דיון בתפקידים אלה חורג ממסגרתו של מאמר זה.

הקיצורים הביבליוגרפיים

אופק, תשל"ז = א' אופק, "והייתם לאנשים עבריים: צמיחתה של ספרות ילדים טבעית בארץ ישראל", קתדרה 3 (תשל"ז), עמ' 73–112
אורנן, תשנ"ו = ע' אורנן, "דרכי חידושי מלים", הלשון העברית בהתפתחותה ובהתחדשותה: הרצאות לרגל מלאות מאה שנה לייסוד ועד הלשון העברית, בעריכת י' בלאו, ירושלים תשנ"ו, עמ' 77–101
אפרתי, תשס"ד = נ' אפרתי, מלשון יחידים ללשון אומה: הדיבור העברי בארץ ישראל בשנים תרמ"ב–תרפ"ב (1881–1922), ירושלים תשס"ד
בהט, תשמ"א = ש' בהט, "שתי גישות לחידושי לשון", עם וספר, ס"ח א (תשמ"א), עמ' 28–33
בהט, תשמ"ז = ש' בהט, "דרכה של האקדמיה ללשון העברית בחידושי מלים", לשוננו לעם לח (תשמ"ז), עמ' 504–530
ביאליק, תרצ"ה = ח"נ ביאליק, "על יחיאל מיכל פינס", דברים שבעל-פה, ב, תל-אביב תרצ"ה, עמ' קעב–קעט
בן-אשר, תשל"ז = מ' בן-אשר, "חדשנים מול שמרנים בימי תחיית הלשון", בלשנות שימושית 1 (תשל"ז), עמ' 5–19
בן-יהודה, 1941 = כל כתבי אליעזר בן-יהודה, א: החלום ושברו, ירושלים 1941
בצלאל, תשס"ח = י' בצלאל, נולדתם ציונים: הספרדים בארץ ישראל בציונות ובתחיית העברית בתקופה העות'מאנית, ירושלים תשס"ח
בן-אשר, תשנ"ו = מ' בן-אשר, "על חרושת המילים בועד הלשון ובאקדמיה ללשון העברית", לשוננו לעם מז (תשנ"ו), עמ' 3–18
בן-לב, תשמ"ז = מ' בן-לב, "ר' זאב יעבץ כמבשר החינוך הדתי לאומי בארץ ישראל", בשבילי התחייה: מחקרים בציונות הדתית, ב, בעריכת מ' אליאב, רמת-גן תשמ"ז, עמ' 91–110

76. הפט, תשכ"ג, עמ' 333.

ברלוביץ, תשמ"א = י' ברלוביץ, "הסדר השלישי – תור ישראל בארצו: יצירתו הספרותית של זאב יעבץ בראי השקפתו ההיסטורית", קתדרה 20 (תשמ"א), עמ' 165–182

בתיאודה רפאל, תשל"ב = ג' בתיאודה רפאל, "יחיאל מיכל פינס", אנציקלופדיה של הציונות הדתית, ד, ירושלים תשל"ב, טורים 303–313
גרייבסקי, תרצ"א = פ' גרייבסקי, צרור פרחים ליום הזכרון לרבי יחיאל מיכל פינס ז"ל, ירושלים תרצ"א (ללא מספור העמודים)

דובנוב ומייטלס = ק' דובנוב וע' מייטלס, "מבחר חידושי המילים של דוד ילין – רשימה מוערת", בחוברת זו, עמ' 148–157

הפט, תשכ"ג = י' הפט, במעגלי זריחה ושקיעה, ירושלים תשכ"ג
ויס, 1982 = ר' ויס, "זאב יעבץ – פועלו בלשון העברית (1847–1924)", בשוט לשון:

מחדשים, חידושים, שימושים, שיבושים, ירושלים 1982, עמ' 19–28
יהודה, תשי"ו = א"ש יהודה, "לזיכרון דוד ילין: פרקים וקטעים מחייו ופעולתו", עבר וערב: אסף מחקרים ומאמרים, שירת הערבים, זכרונות ורשמים, ניו יורק תשי"ו, עמ' 229–247 (במקור בצרון 28 [טבת-שבט תשי"ב], עמ' 247–255; 29 [שבט תשי"ב], עמ' 351–361)

ילין, תרס"א = ד' ילין, לפי הטף: ספר המורה, חלק שני, ורשה תרס"א
ילין, תרע"ג = ד' ילין, "רבי יחיאל מיכל פינס ז"ל ופעלתו בלשון ובועד הלשון", זכרונות ועד הלשון ג (תרע"ג), עמ' 3–10

ילין, תרע"ד = "הרצאת ילין בוועידת היהסתדרות לשפה ולתרבות העברית בוינה", זכרונות ועד הלשון ד (תרע"ד), עמ' 67–75

ילין, 1923 = ד' ילין, "בן יהודה ותחית הלשון", *The Journal of the Palestine Oriental Society* 3 (1923), pp. 77–109

ילין, תרצ"ז = ד' ילין, גן המשלים והחידות: אסף שירי טדרוס בן יהודה אבו אל עאפיה, ג: חלק ב, כרך ב, ירושלים תרצ"ז

ילין, תרצ"ח = ד' ילין, "רבי יחיאל מיכל פינס: לסגנונו", הצופה, ח' באדר ב' תרצ"ח, עמ' 5

ילין, ת"ש = ד' ילין, "תחית הלשון העברית בתחית האומה בכלל", לשוננו י (ת"ש), עמ' 269–277

ילין, תש"ג = כתבי דוד ילין בשבעה כרכים, ב: מדן ועד באר שבע, ירושלים תש"ג
כהר-רייס, תשכ"ז = א' כהר-רייס, מזכרונות איש ירושלים, ירושלים תשכ"ז
לנג, תשנ"ג = י' לנג, "ישפה ברורח" – לביור יסודה והתפתחותה", קתדרה 68 (תשנ"ג), עמ' 67–79

לקט תעודות, תש"ל = לקט תעודות לתולדות ועד הלשון והאקדמיה ללשון העברית תר"ן-תש"ל ולחידוש הדיבור העברי, ירושלים תש"ל

מיוחס, תרצ"ז = י' מיחס, הפלחים: חיי הפלחים בהשואה אל חיי היהודים
בתקופות התנ"ך והתלמוד, תל-אביב תרצ"ז

מייטליס, תשס"ח = ע' מייטליס, "מנהיגות מהוססת: דוד ילין במלחמת השפות",
דעת לשון: מחקרים בלשון העברית לתקופותיה במלאת עשור לחוג ללשון
העברית במכללת אפרתה, בעריכת י' הנשקה וס' רוזמרין, ירושלים תשס"ח,
עמ' 115–146

מייטליס, תשס"ט = ע' מייטליס, דוד ילין – ביוגרפיה: להבנת המעבר מחברה
משכילית מתונה לחברה הלאומית החדשה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר-
אילן, רמת-גן תשס"ט

מירקין, תשס"ח = ר' מירקין, "המילונות העברית במאה העשרים, מחברת
ראשונה: 1900–1920", לשוננו לעם נז (תשס"ח), עמ' 151–207

מרחביה, תשי"ח = י"פ מרחביה, "לתולדות חידושי לשון", לשוננו לעם ט, ז (תשי"ח),
עמ' 203–205

סיוון, תשכ"ב = ר' סיוון, "מי המציא את הפועל 'צלם'?", לשוננו לעם יג (תשכ"ב),
עמ' 19–22

סיוון, תשכ"ד = ר' סיוון, "עוד על 'צילום' ו'צילום'", לשוננו לעם טו (תשכ"ד), עמ' 78

סיוון, תשל"א = ר' סיוון, "העגבנייה ומה שעוללו לה שמותיה", לשוננו לעם כב
(תשל"א), עמ' 73–104, 220–222

סיוון, תשמ"א = ר' סיוון, "פולמוס יחבצלת-ילין על חידושי הלשון", לשוננו לעם לב
(תשמ"א), עמ' 20–24, 47–54, 166–169, 219–224

סיוון, תשנ"ג = ר' סיוון, בהתחדש לשון: חליפות ותמורות בעברית של ימינו,
ירושלים תשנ"ג

פינס, תרנ"ד = י"מ פינס, ספר הכח: תורת מעשה בראשית, בעקבות חכם הטבע
בלפור סטוארט, ירושלים תרנ"ד

פינס, תרצ"ד = י"מ פינס, ילדי רוחי, א-ב, ירושלים תרצ"ד (מיינץ תרל"ב)

קלוזנר, תשי"א-תש"ב = י' קלוזנר, "מפעל חייו של דוד ילין", לשוננו יא
(תשי"א-תש"ב), עמ' 179–185

קרסל, תש"ו = ג' קרסל (עורך), רבי יחיאל מיכל פינס: מבחר מאמריו, תל-אביב
תש"ו

רדלר-פלדמן, תשכ"א = ר' בנימין (י' רדלר-פלדמן), י"מ פינס, אדם וקלסיקן", כנסת
חכמים: פרצופים, בעריכת ד' סדן ואחרים, ירושלים תשכ"א, עמ' 261–263

ריבלין, תרצ"ט = י' ריבלין, "מפעולות ועד הלשון של דוד ילין בלשון ובוועד הלשון",
לשוננו י (תרצ"ט), עמ' 237–240

שוכל, תשס"ח = כ' שובל, "הרא"ם (אליעזר מאיר) ליפשיץ מחנך 'המזרחי' ואיש
הלשון", לשוננו לעם נז (תשס"ח), עמ' 215–262

שלמון, תשמ"ג = י' שלמון, "יחיאל מיכל פינס – דמותו ההיסטורית", מלאת א
(תשמ"ג), עמ' 261–272

שלמון, תשמ"ג = י' שלמון, "י"מ פינס – במעגלות היישוב הישן והחדש", וזאת
ליהודה: מחקרים בתולדות ארץ־ישראל ויישובה מוגשים ליהודה בן פורת,
בעריכת י' בן־אריה וא' ריינר, ירושלים תשמ"ג, עמ' 530–542
שלמון ודובנוב, תשי"ע = י' שלמון וק' דובנוב, "תרומתו של יחיאל מיכל פינס לתחיית
הלשון העברית: חידושי מילים", לשוחח תרבות עם העלייה הראשונה: עיון בין
תקופות, בעריכת י' ברלוביץ וי' לנג, בני ברק תשי"ע, עמ' 47–69
שפירא, תשכ"ב = נ' שפירא, "לתולדות חידושי לשון אחדים", לשוננו לעם יג
(תשכ"ב), עמ' 221–222